

PLENARY SESSION

THUR-110-1-KS(S)-01

THE CATHEDRAL CHURCH OF PATRIARCH DAMIAN /927-971/
IN DRUSTAR/SILISTRA⁸³

Prof. Georgy Atanasov, DhS

Regional historical museum, Silistra,

Head of Archeology Department

Phone: +359 88 763 4118

E-mail: geoatal@abv.bg

***Abstract:** For a longtime, the 25.20 x 15.55 m church on the bank of the Danube was believed to be the patriarchal cathedral. During the archaeological excavations in 2016, a large cross-domed church was partially uncovered in the center of Drustar's citadel. It was built on the ruins of an earlier church from the middle of the 9th century, which was the episcopal cathedral from the middle of the 9th to the beginning of the 10th century. The new church is a three-nave triapsed cross-domed basilica of the Constantinople type with square construction / the stones were taken from the earlier basilica / on pink mortar. All three apses are pentagonal on semicircular foundations. The side naves are about 3 m wide, and the central one is 7.8 m. The walls, respectively the bases of the outer walls are 1.40 m, and the central nave is wider - 1.50 m. The dome has a diameter of about 7, 8 m. There is a syntron in the central nave. In terms of plan and construction, this temple has analogues in Preslav from the 10th century / the churches in the surroundings of Avradaka, the monastery church of Mostich, etc. /, as well as with churches from the beginning of the 10th century in Constantinople – Mirelayona by Roman Lacapin /arr. 82/ and the church of Constantine Lips /arr. 81/. The parameters of the cathedral temple in Drustar /about 33x21.60/ suggest that this is so far the largest archeologically documented cross-domed temple of the Constantinople type in the Byzantine cultural circle. The cathedral was built after Bishop Damian of Drustar was recognized as Patriarch from Constantinople in 927. The church on the bank of the Danube was the palace church of the patriarch, and the patriarchal residence was revealed to the west of it.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Въздигането на Дръстър като водещ християнски център на Първото българско царство се обяснява с положението на града като владетелска резиденция и забележителното палеохристиянско минало. С такова в средата на IX в. не може да се похвали нито един град в границите на България. Въз основа на няколко печата на епископ Николай и един надпис, открит в Силистра в началото на XX в. (преведен на български гръцкия текст гласи: „Тук почива монахът и архидякон на епископ Николай, негов чичо. Той почина в година 6379, 4 индиктион, (=870 г. – бел. Г. А.) на 5 октомври, петък, по времето на Михаил, прочутия христолюбив архонт“.) се достига до извода, че епископската катедра в Дръстър е основана през 870 г. Това е станало след като Византия се съгласява България да получи автокефална архиепископия в столицата Плиска. Приема се, че един от първите седем епископи-сухрагенти на архиепископа в Плиска е дръстърския епископ Николай. С неговото управление се свързва първия строителен период на катедралната и дворцовата базилики, разкрита в Дръстър на брега на р. Дунав. (обр. 1)

ИЗЛОЖЕНИЕ

Когато през 927 г. Византия се съгласява да признае императорската (царската) титла на българския владетел Петър I, тя е принудена да утвърди патриаршеското достойнство на българския първосвещеник. Тогава Дръстър и неговата богата палеохристиянска история отново излизат на челен план и престолът на първия български патриарх е поставен именно тук, на брега на р. Дунав. Впрочем, Дръстърската патриархия е първата народностно патриархия в християнския свят основана и призната след петте древнопросияли патриаршески престола в Рим, Александрия, Антиохия, Ерусалим и Константинопол. В този

⁸³ Докладът е представен на пленарната сесия на 61 международна научна конференция „Нови индустрии, дигитална икономика, общество – проекции на бъдещето – V“, проведена във Филиал-Силистра на Русенски университет „А. Кънчев, на 27 октомври 2022г. с оригинално заглавие на български език: „КАТЕДРАЛНАТА ЦЪРКВА НА ПАТРИАРХ ДАМЯН (927-971) В ДРЪСТЪР Р/СИЛИСТРА“

смисъл Дръстър- Силистра се явява прототрон на Българската патриаршия, а дръстърския епископ Дамян, става пръв български патриарх, светителствал от 927 до 971 г. Прочее, това е и патриарха, който архиерейства най-дълго в българската православна църква – цели 44 години.

След смъртта на цар Симеон Велики (893 – 927) българското общество и българската държава изживяват съществени промени в няколко посоки. Основателно най-голямо внимание се отделя на признаването от страна на Константинопол на царската (императорската) титла на новия владетел Петър I (927 – 970) и брака му с ромейската принцеса Мария-Ирина. Няколкократно е подчертавано, че според християнската доктрина „*Цар без патриарх не може*”, което естествено поставя и въпроса за положението на предстоятеля на българската църква през и след 927 г. Стана дума, че дворцовият церемонил от X – XI в. изисква законната императорската инвеститура задължително да бъде извършена от патриарх. До 927 г. никой от вселенските патриарси и християнски владетели, обаче, не зачитат патриаршеската титла на преславския първосвещеник, защото може би я получава (?) по неканоничен ред през 913, 917 – 919 или 925 г., благодарение амбициите на Симеон. Ето защо положението на българския архиерей трябва да се решава спешно, предвид нетърпящата дълго отлагане коронация на цар Петър I. След като Византия прави първата крачка с признаване императорската титла на младия български владетел, то няма как да не направи и втората – да признае патриаршеското достойнство на главата на българската църква. Така и става, но по всичко личи, че за патриарх е провъзгласен не преславския архиепископ (навярно същия, който Симеон въздига за патриарх?), а Дръстърския епископ (митрополит?). Към този извод насочват двата автентични писмени източника, които пряко засягат проблема. В т. нар. Дюканжов списък от XII в. е записано: „*Дамян (светителствал – б. пр.) в Доростол, сега Дристра. При него България била почитена за автокефална. Той по заповед на император Роман Лакапин бил провъзгласен за патриарх от императорския синклит (съвет – бел. Г. А.), а после бил свален от Йоан Цимисхи*”. В другия основен извор – Втората грамота на император Василий II от 1020 г. за устройството на българската автокефална църква (Охридската архиепископия), четем, че на епископа на Дристра се дават парици и клирици, колкото на Охридския архиепископ, защото при цар Петър „...*тази епархия блестяла с архиепископско достойнство*”. Въз основа на тези автентични източници от времето на Е. Голубински и В. Златарски насам мнозинството историци са склонни да приемат, че през 927 г. дръстърският епископ Дамян е определен за пръв български патриарх, а Дръстър е превърнат в първата патриаршеска резиденция на Българската православна църква. Нещо повече, с този акт Дръстър става седалище на първия народностен патриарх в християнския свят, защото патриарсите в Рим, Константинопол, Александрия, Антиохия и Ерусалим администрират определени територии и не са свързани с един народ или една държава.

С малки изключения нашата и чуждата историография по принцип приема, че през 927 г. при цар Петър I България се сдобива с патриарх, който резидира в Дръстър. През 1972 г., обаче, известният византолог Н. Икономидис предатира „Тактиката на Бенишевич” от 921 – 927 към 934 – 944 г., където под № 16 е записан архиепископът (а не патриархът!) на България. Това дава основание на много съвременни изследователи да твърдят, че до 934/944 г. статутът на архиерея на българската църква е такъв, какъвто е утвърден на събора от 870 г., т. е. архиепископ. Според тях едва след 934 г. и най-късно през 944 г. чрез императорски синклит Роман Лакапин удостоява дръстърския епископ с титлата патриарх, факт, регистриран в списъка на Ш. Дюканж. Аргументацията на И. Тарнанидис, че въздигането на българската църква в патриаршия трябва да се възприема като награда за непоколебимата антибогомилска позиция на цар Петър в края на 30-те години на X в. е прекалено хипотетична. Въпреки това, следвайки безкритично И. Тарнанидис и някои наши изследователи са склонни да датират началото на българската патриаршия от 927 към 937 – 944 г. Действително „Тактиката на Бенишевич” може и да е написана след 934 г., но това не означава, че между 927 и 934 г. българският първосвещеник продължава да носи титлата архиепископ. Вече изложих достатъчно аргументи, че царската интронизация на Петър в Преслав след брака през 927 г. може да се смята за канонична и да получи международно признание само ако е извършена от

легитимен патриарх. В тази връзка само ще припомня за грандиозният скандал, който е предизвикан от короноването на Тодор Комнин за василевс от Охридския архиепископ Димитър Хоматиан през 1227 г. Известно е още, че преди провъзгласяването на крал Стефан Душан за цар на Сърбия през 1346 г. (самият той се титулува василевс и автократор на сърбите и гърците) се налага архиепископът на Сърбия да бъде ръкоположен за патриарх. Многозначително е, че и тази патриаршеска интронизация нарочно предхожда царската коронация, за да може последната да се счита за законна. Изобщо, задължителната симетрия между императорското (царското) и патриаршеското достойнство налага легитимна патриаршеска институция, която да легитимира царската (императорската) институция. Ето защо всякакви твърдения, че през 927 г. спрямо Петър I е извършена законна царска (императорска) инвеститура без каноничен български патриарх са неоснователни. Именно на този фон е многозначително, че няма средновековен хронист, който да поставя под въпрос императорската (царската) му титла през 927 г. Също така основателно може да се зададе въпросът защо след като през 927 г. не е ръкоположен български патриарх (когато е най-необходимо по политически и канонични причини), то по какви съображения това е направено след 934 г. Дори бих казал, че условията за подобен акт след 934 г. стават по-неблагоприятни в сравнение с 927 г. През 931 г. почива бащата на българската царица Ирина (тъста на цар Петър), а дядо ѝ, василевсът Роман Лакапин има сериозни проблеми от вътрешнополитическо (конфликт с младите съимператори) и външнополитическо (проблеми с арабите) естество. Затова и смятам, че българският първосвещеник е провъзгласен за патриарх в 927 г., а титулуването му като архиепископ след 934 г. е резултат на византийската епистолярна традиция, твърде преднамерена спрямо българите. Известна е старата практика, която продължава през X – XI в. в определени случаи самият константинополски патриарх да се титулува като архиепископ на Константинопол. Освен това в цитираната по-горе Втора грамота на Василий II, касаеща устройството на българската църква, българският патриарх при управлението на цар Петър I също се нарича архиепископ. Най-сетне, в своето съчинение „За церемониите във византийския двор“, съставено към края на 40-те – началото на 50-те години на X в. византийският император Константин VII продължава да титулува главата на българската църква като архиепископ. Ако се позовем на този първокласен византийски извор, както това се прави за „Тактиката на Бенишевич“, то следва да приемем, че Дамян не е интронизиран за патриарх и при управлението на Константин VII (944 – 959). Очевидно подобен подход няма нищо общо с фактите и затова е неприемлив. Ето защо архиепископската титла на българския архиерей в „Тактиката на Бенишевич“ трябва да се разглежда като едно от проявленията на тази византийска практика и накрая да се откажем от идеята, че патриаршеската херотония става факт едва след 934 – 944 г. Впрочем, във Византия никога не се примиряват с факта, че Роман Лакапин дава византийска принцеса и царско достойнство на Петър и патриаршеска катедра на българите. В желанието си да омаловажи тези достижения същият Константин Багренородни в средата на X в. пише, че се дължат на неграмотността на втория му баща и старши съимператор Роман I.

Въпреки, че не се възприемат като равни на вселенските патриарси /въздигнат е не на църковен събор, а с решение на императорския синклит/, легитимността на българските патриарси през X и началото на XI в. не е поставяна под съмнение. Знае се, че от времето на Константин Велики Константинополският император има божествената благодат да свиква и даже да председателства Вселенските събори. От друга страна е известно, че Константинополският патриарх е член на императорския синклит, който регистрира правото на българите да имат патриарх. Така на практика Константинополският патриарх *de facto* и *de jure* участва в легитимирането на дръстърския епископ като български патриарх.

При променените реалности след 30-те години на X в. е обяснимо желанието на Византия да омаловажи патриаршеската титла на Дамян и това се вижда от „Тактиката на Бенишевич“, Грамотата на Василий II и съчиненията на Константин VII Багренородни. Най-показателен в това отношение е подходът към този проблем отново на Константин VII Багренородни. Той показно изключва председателя на българската църква от официалното обръщение на императора към българския владетел и царски двор, където иначе са почетени с внимание

шестимата велики боляри и дори второстепенните вътрешни и външни боляри. В тази връзка още веднъж ще спомена за неудобството, с което същият автор пише за отстъпките на Роман I спрямо българите. Действително при Константин VII (944 – 959) и наследниците му Никифор II Фока (963 – 969) и Йоан I Цимисхи (969 – 973) Византия е на върха на военната и политическата си мощ и естествено самочувствието и отношението към българите да са други. Това обаче няма нищо общо с реалностите преди и през 927 г., когато Константинопол е под постоянна българска угроза и се налага мирът да се „откупи“ с царската титла на Петър и патриаршеското достойнство на Дамян от Дръстър. Ако не беше така, защо в Списъка на българските архиепископи, съставен от византийски архiereи в Охрид се обяснява как през 971 г. на Йоан I Цимисхи се налага да низвергне българския патриарх от Дръстър. Така косвено се потвърждава фактът, че решението на Синклита от 927 г. не се разглежда във времето като акт без последствия и легитимност. Просто през 971 г., следвайки буквата и духа на закона император Йоан I постъпва както император Роман I, но с обратен знак. Както през 927 г. интронизирането на български василевс (император – цар) изисква български патриарх, така през 971 г. детронирането на българския василевс (цар Борис II е детрониран в Константинопол, като в замяна получава ниската ромейска титла магистър) юридически за Византия обезсмисля съществуването на институцията „българска патриаршия“. Един вид както „Цар без патриарх не може“, така и „Без цар патриарх не може“.

Отдавна, а и сега, някои български и чужди историци отхвърлят възможността Дръстър да е първата резиденция на българския патриарх след 927 (934) г. Те приемат, че както до 927 г., така и от 927 до 971 г. катедрата на българския първосвещенник остава в царската столица Преслав. Сред първите, които формулират тази теза е М. Дринов. Той и последователите му игнорират основните източници по този проблем като Втората грамота на Василий II от началото на XI в. и Списъка на българските архиепископи (т. нар. Дюканжов списък) от XII в. и извеждат на челен план Синодика на цар Борил, където се споменават преславските патриарси Димитрий, Сергий и Григорий. Някак си се замъглява обаче фактът, че техните имена са вмъкнати в текста едва през втората половина на XIV в. Съмнявам се, че книжовниците в един сравнително млад град от края на XII в. като Търново разполагат с източниците, библиотеките и архивите на Константинопол и Охридската архиепископия, където са изготвени съответно грамотите на Василий II и Списъка на българските архиепископи. Вероятно авторът на Синодика се води от факта, че след като цар Петър I има за столица Преслав (това без съмнение се знае в Търново през XIII – XIV в.), то по аналогия с Търново смята, че там е и резиденцията на патриарха. Това сведение обаче засега не намира подкрепа в нито един автентичен документ от X – XII. Разбира се, хипотетично може да се допусне, че между 893 и 927 г. в Преслав за около 35 години се сменят 4 архiereи на българската църква, но дали носят посочените имена не е сигурно. Изобщо, сведението в Синодика е доста спорно и в никакъв случай не бива да му се дава предимство пред такива автентични паметници като Грамотата на Василий II и Списъка на българските архиепископи, които еднозначно определят Дръстър за резиденция на българския патриарх.

Много спорно е и твърдението, че преди киевския княз Светослав да превземе Преслав през 970 г. патриарх Дамян бяга в Дръстър, където престоява няколко месеца, преди да се отправи към София. П. Мутафчиев обръща внимание, че когато русите са завладяват Преслав, те вече владеят Дръстър. Освен това, ако резиденцията на патриарха е в Преслав, то по каква логика Дамян ще изостави цар Борис II, чието положение и царско достойнство не са особено накърнени от Светослав през 970 г. Най-сетне, защо през 971 г. Йоан Цимисхи намира и пленява в Преслав цар Борис II и семейството му, но не открива патриарх Дамян. Просто защото между 927 и 971 г. резиденцията на българския патриарх е в Дръстър.

Впрочем, могат да се преведат и други косвени податки, че именно Дръстър се намира патриаршеска резиденция между 927 – 971 г. В българската историческа литература вече е коментиран въпросът за многобройните оловни печати в Силистра на лица от най-висшата държавна и църковна администрация на България и Византия през IX – X в. Забележителен е фактът, че никъде в българските земи, като изключим столицата Преслав, не са откривани толкова много български и византийски владетелски печати. Докато моливдовулите на княз

Борис I и цар Симеон могат да се обяснят с кореспонденцията им с дръстърския епископ или дръстърския комит, то любопитни са пътищата, по които са попаднали печатите на Роман I и Константин Багренородни в средата на X в. По принцип в България василевсът на ромеите може да контактува единствено с българския цар или българския патриарх. При положение, че през първата половина на X в. царската столица е в Преслав, то остава кореспонденцията да е изпращана до патриарха в Дръстър.

При все това остава същественият въпрос защо през 927 г. вместо в столицата Преслав, патриархът е настанен в Дръстър. По-горе неколкократно стана въпрос, че в църковно-историческо отношение Дръстър няма равен на себе си в границите на Първото българско царство. Успоредно с това обаче през 870 г. Византия дава съгласието си новоутвърденият архиепископ на България да се установи във владетелската столица. Първо в Плиска, а после в Преслав, но и в двата случая в нови градове без всякакво християнско минало. През 927 г., обаче, реалностите са различни и ролите се разменени. Докато между 866 – 870 г. в желанието си да спечелят България Константинопол и Рим са склонни на някои компромиси, включително със седалището на църковния глава, то през 927 г. е тъкмо обратното. В желанието си да получи царска титла и патриаршеска катедра, Петър I и съветниците му отстъпват по някои второстепенни въпроси, включително за местопребиваването на българския патриарх. Още повече съзнават, че не иде реч за поредната епископия или архиепископия, а за патриаршески престол. В този случай изискването за древнопросиял и богоизвестен (отбелязан с мъченическа кръв) град важи с още по-голяма степен. Действително между IV и X в. в християнския свят са разкрити стотици епископски, архиепископски и митрополитски катедри, често в градове без християнски минало. Патриаршия обаче се утвърждава за пръв път извън сакралния кръг на петте древни престола. През 927 г. реалностите са такива, че наистина Дръстър се явява единствения град в царството, обитаван изцяло от българи, който има божествената благодат да приеме патриаршеската катедра. Още повече, че по времето на хан Омуртаг и цар Симеон изпълнява ролята на втора владетелска столица, което прави цената на компромиса сравнително поносима.

Накрая и по проблема за личността на първия и последния дръстърски патриарх. Ако се уповаваме на Дюканжовия списък между 927 – 971 г. патриаршеската катедра в Дръстър се оглавява непрекъснато и единствено от Дамян. Върху това сведение обаче продължава да тегне съмнение, защото на пръв поглед е трудно да се повярва, че един архиерей може да светителства непрекъснато в продължение на 45 г. Същевременно е известно е, че според юстиниановото законодателство (Новела 137.2, потвърдена в канон XIV и XV на Трулския събор през 682 г.) за епископи (каквито всъщност са митрополитите, архиепископите и патриарсите) се избират монаси, навършили най-малко 30 години. Така че на практика е възможно, когато е избран за патриарх дръстърският епископ Дамян да е на около 35 години и като първосвещеник да доживява до около 80 годишна възраст. Случаят с Фотий, който без да е епископ става константинополски патриарх на 38 години е всеизвестен. Още по-показателна е историята с третия син на Роман I Лакапин, Теофилакт, който е избран за патриарх едва на 16 години и успоредно с Дамян оглавява Константинополската катедрата около 20 години. Изобщо има достоатъчно свидетелства, че в тази сфера подобни прецеденти са възможни. Ще продължа с дръстърският архиерей, Лъв Хрисианит, който пък е избран за митрополит на около 30-35 годишен през 1143/45 и над 35 г. оглавява катедрата до около 1175 – 1180 г. Най-после, имаме и чисто български пример в това отношение. Знае се, че първият архиепископ, патриарх и примас на Второто българско царство Василий е начело на църквата от 1185/6 г. до около 1227 г. За последен път се споменава през 1233 г., без да се знае точно кога е починал в Зографския манастир. Така отново сме свидетели на една дълга архиерейска кариера в българската църква, продължила над 40 години. Тези примери са достатъчно показателни, че случаят с патриарх Дамян не е без аналог и че не е изключено да светителства от 927 до 971 г. Наскоро обаче този логичен извод косвено е оспорен от Г. Прицинг в една съвместна публикация със Ст. Ангелова. При археологически разкопки през 1994 г. в централния кораб на патриаршеския храм в Дръстър (по-точно пред царските двери на олтарната преграда) е разкрит зидан гроб (обр. 5). В него е положен мъж на възраст около 55-

60 години, в черна дреха, държащ в ръката си кръст от планински кристал. В първичната публикация съвсем аргументирано с достатъчно примери Ст. Ангелова достига до извода, че на това място може да е погребан представител на най-висшия клир в Дръстър. Много вярно са подбрани и паралелите на кръста, които насочват датировката най-общо около XII в. При следващата публикация обаче, Ст. Ангелова посочва паралели на гробната камера от X в., които Г. Прицинг абсолютизира и достига до идеята, че погребаният мъж е самият патриарх Дамян. Аргументи за подобно важно заключение в теорията на немския професор обаче липсват. Стратиграфските наблюдения не могат да дадат достатъчно основание за по-прецизната датировка, защото самата Ст. Ангелова с основание акцентува на факта, че застланият след началото на X в. под е използван с преправки почти до началото на XIII в. В този смисъл на тази кота може да е оформена гробна камера както през X, така през XI и дори през XII в. От написаното оставам с впечатление, че Г. Прицинг е склонен да приеме идеята, че патриарх Дамян оглавява българската църква след 934/44 до събитията от 969/971 г. Освен това му е известно, че епископ (особено патриарх) не може да стане монах, по-млад от 30 години. В този смисъл, както и да се правят изчисленията (дори да се приеме спорното за мен твърдение, че патриаршеската интронизация става след 934 г., а не през 927 г.), през 971 г. Дамян е на над 70 години. Един от най-опитните български антрополози, какъвто бе д-р Чолаков, обаче, определя, че става въпрос за индивид не по-възрастен от 55 – 60 години. А по моите изчисления, дори да е сравнително млад, на около 30 – 35 години през 927 г. (минималната възраст за епископ), през 971 г. Дамян е около 75 – 80-годишен старец. Още по-спорна е идеята на Г. Прицинг, че Дамян почива и е погребан в Дръстър, без да уточни (дори няма формулирана хипотеза) кога точно става това – преди, по време или след като Йоан Цимисхи завладява Дръстър. При така пунктуално описаните в хрониките събития в Дръстър през 969 – 971 г. (Лъв Дякон е и участник тях), то едва ли авторите им ще пропуснат такъв впечатляващ факт като кончината и погребението на българския патриарх. Но да прочетем още веднъж основния източник, какъвто е Списъкът на българските архиепископи, където се казва: „*Дамян (светителствал – б.пр.) в Доростол, [...], а после бил свален от Йоан Цимисхи*”. Най-логичният извод, който може да се направи от написаното е, че Дамян напуска Дръстър при събитията от 971 г. Резултатите от археологическите проучвания в никакъв случай не противоречат по принцип на подобен извод. Разкритият гроб пред олатара на църквата не е патриаршески и не е по-ранен от средата на XI в. Впрочем единственият датиран паметник в него е кръст от планински кристал, който има своите паралели сред нагръдните енколпиони от края на XI – XII в. Съгласен съм само в едно с Г. Прицинг и Ст. Ангелова: това действително е епископско погребение. Благодарение на достатъчно източници знаем, че приблизително между 50 – 70-те години на XI в. епископ-митрополит в Дръстър е Леонтий. Непосредствено след него митрополит е Христофор, предстоятел на епархията до 20-те години на XII в., а между 1143/47 – 1175/80 г. митрополит става споменатият по-горе Лъв Хрисианит. Определено епископското погребение не е на Лъв Хрисианит, защото и той почива на възраст над 70 години. Може да се гадае евентуално кой от предшествениците му е погребан пред олтара на църквата в Дръстър. Ако действително приемем, че минералните кръстове с обкови се разпространяват след края на XI – началото на XII в., то може това да е митрополит Христофор. При толкова несигурни опорни точки засега не се ангажирам с персонификацията на епископа, но по всички изглежда, че патриарх Дамян трябва да отпадне от списъка. Каква е съдбата му през трагичната 971 г., обаче, може само да гадаем. Най-вероятно при настъплението на Йоан Цимисхи от Преслав към Дръстър през пролетта на 971 г. (не е изключено и при самата обсада), Дамян напуска резиденцията си в Дръстър и се отправя към Триадица (София). Вече цитирах Втората грамотата на Василий II, където съвсем определено се твърди, че патриаршеският престол е преместен от Дръстър в Триадица, а това може да го направи само законен патриарх. Знаменателно е също така, че както в Дюканжовия списък, така и във Втората грамота на Василий II наследникът на Дамян, Герман се свързва единствено с Воден, от което косвено следва, че в Триадица (София) се изявява единствено Дамян. Изглежда след неговата смърт в София или Воден (има малка вероятност да е Видин) за патриарх е интронизиран Герман. Допуска се, че Воден поема функциите на формална столица

около 978 г., когато тук се установява легитимния български цар Роман след бягството му от Константинопол. Изискването за симетрия между императорското (царското) и патриаршеското достойнство налага присъствието на патриарх Герман във Воден, където навярно извършва коронацията на Роман. Това предполага, че Дамян почива блажено в Триадица (София) известно време преди 978 г. Извършил е обаче замележителна мисия – пренася патриаршеската катедра в Самуилова България и по такъв начин легитимил Арон и Самуил от бунтовници в Държавници. Последното десетилетие обаче се появи още един, безспорен археологически аргумент за седалището на българския патриарх в Дръстър.

Патриаршеският комплекс.

Той има два основни етапа на изграждане.

Първи етап. Първо е оформен като епископски комплекс издигнат вероятно след интронизацията на първия епископ на Дръстър Николай около 870 г. Включва три структури. 1. Катедралния храм /църква № 5/. В центъра на цитаделата на Дръстър (обр. 1, 4, 6) е частично разкрита внушителна масивна трикорабна триапсидна базилика със зидове дебели 1,60 м. и основи вкопана в ранновизантийски пласт до здравия материк. Централният кораб е широк 6,00 м, а страничните кораби са около 3,00 м, като по външните стени са документирани масивни контрафорски около 1,10x1,20 м (обр.4, 6). Градежът е квадров на светло розов хоросан, като квадратите са взети от разрушеното източно от нея голямо езическо капише около 25x25 м. (обр. 1) Външните размери около 20,60x33 м предполагат, че след Голямата базилика в Плиска и Дворцовата църква в Преслав, дръстърския базилика е трета по големина в България през втората половина на IX в., като плана, размерите и контрафорсите имат голямо сходство с архиепископската базилика в Преслав от същото време. Техните архитектурни прототипи се търсят сред базиликите в Далмация. 2. Дворцовата епископска базилика - църква № 2. До северната крепостна стена на Дръстър, на около 90 м. от катедралната базилика в непосредствена близост до двореца на българските владетели /Преславният дом на Дунав/ в средата на IX в. е издигната втора, дворцова базилика (обр. 1). Презполага се, че е издигната на място, на което според християнската легенда през 362 г. е изгорен св. Емилиан Доростолски. Тя също е трикорабна и триапсидна и достатъчно масивна с квадров градеж и външни размери 28,20 X 15,55 м 3. Епископската резиденцията. Само на 3,90 м западно от нея е издигната епископската резиденция – масивна верижна сграда сграда от 7 помещения 48,20x5,80 м с градеж от малки квадрати на светло-розов хоросан (обр. 1).

Втори етап. Епископският комплекс е трансформиран като патриаршески около интронизирането на Дамян през 927. Включва отново три структури:

1. Патриаршеският катедрален храм - църква № 4. Археологически е документирано, че след началото на X в. епископската катедрална трикорабна базилика в центъра на Дръстър е разрушена до основи, запечатана /”погребана”/ с две хоросанови замазки и върху фундамента ѝ е издигнат нов катедрален храм. /обр. 2,3,4,6/, Той е трикорабна триапсидна кръстокуполна базилика от константинополски тип с квадров градеж /камъните са взети от по-ранната базилика/ на розов хоросан. И трите апсиди са петостенни върху полукръгли фундаменти. Страничните кораби са широки около 3 м. /северният съвпада със северния кораб на по-ранната базилика – обр. 4/, а централният е 7,8 м. Стените, респективно основите на външните стени са 1,40 м, а на централния кораб са по-широки – 1,50 м. Той носи с 4 пилона 1,50x1,50 подкуполния барабан с диаметър около 7,8 м. В централния кораб има синтрон /обр. 59, 65 /, а по външните стени има пиластри и входи към диаконикона /и протейзиса ?/, а навярно и към притвора. Като план и градеж този храм има аналози в Преслав от X в. /църквите в м. Аврадака, манастирската църква на Мостич и др. /, както и с църкви от началото на X в. в Константинопол - Мирелайона на Роман Лакапин и църквата на Константин Липс. Параметрите на катедралния храм в Дръстър /около 33x21,60/ предполагат, че това засега е най-големия археологически документиран кръстокуполен храм от константинополски тип във византийския културен кръг с най-внушителния купол с диаметър около 7,8 м. през X-XI в.

2. Дворцовата патриаршеска църква (№ 2а.) Трикорабната триапсидна дворцова базилика с притвор и размери 25,40 X 14,70 м. след началото на X в. е преустроена като

кръстокуполна базилика, като е добавен синтрон, амвон и митаторион пред протейзиса /обр. 2, 3, 5, 7/. За да поеме тежестта на подкуполния барабан фундаментите под пилоните, които го носят, са допълнително уширени. Тези преустройства изглежда са направени след като църквата става дворцови храм в резиденцията на българския патриарх след началото на X в. Наличието на патриаршески митаторин е важно свидетелство в тази насока /обр. 5/. Обръща се внимание на изключително монолитния градеж и богатата украса на интериора и екстериора. Специално се акцентира на една триизмерна скулптурна композиция от X в. върху западната фасада, която пресъздава гл. 13 от Апокалипсиса.

3. Резиденцията на дръстърските патриарси. На един по-късен етап резиденцията е разширена в югозападна посока с добавяне на нови П-образно разположени верижни помещения, които затварят втори вътрешен двор (обр. 2, 3), Градежът, обаче, не е така прецизен както верижната сграда /епископската резиденция/ пред притвора на базиликата. На добавеното по-късно П-образно разширение в югозападна посока помещенията са по-широки – външни размери около 6,75 м., но за сметка на това са по-къси около 4,70-5,00 м. Само едно от осемте проучени помещения в тази част е по-обширно с дължина 9,95 м и ширина 5,00 м. Най-вероятно това П-образно разширение на резиденцията е извършено през X в., когато храмът е преустроен от базиликален в кръстокуполен. За това свидетелства фактът, че верижните помещения в източна посока нямат конструктивна връзка с по-ранната верижна сграда и между тях се образува проход широк около 0,90 м.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Преместването на патриаршеският престол от Дръстър към Югозападните български земи през 971 г. В началото се акцентува на ролята на дръстърския патриарх Дамян за съхраняване на българската патриаршеска институция и трансплантирането и в Югозападните български земи. Със сигурност през 971 г. се установява в София и вероятно резидира в храма „Св. София”, където има официален надпис от X в. с името DAMHANOS /обр. 9/. С това си действие той легитивира наследниците си, патриарсите на Самуилова България, а в по-далечна перспектива и автокефалната Охридска архиепископия.

REFERENCES

Angelova, St. (2002). Excavation of Church No. 2. Druster Archaeological Survey. (Оригинално заглавие: Ст. Ангелова. Разкопки на църква № 2. Археологическо проучване на Дръстър (14 години по-късно). – Добруджа, 20, 2002.

Atanasov, G. (2005). The first Bulgarian Patriarchal Chair in Druster and Patriarch Damian (927–971). (Оригинално заглавие: Г. Атанасов. Първата българска патриаршеска катедра в Дръстър и патриарх Дамян (927–971). – В: Изследвания по българска средновековна археология. Сборник в чест на проф. Рашо Рашев. В. Търново, 2005, 179–196

Atanasov, G. (2007). Christian Durostorum - Druster. The Dorostol Diocese in Late Antiquity and the Middle Ages (IV–XIV centuries) (Оригинално заглавие: Г. Атанасов. Християнският Дуросторум – Дръстър. Доростолската епархия през късната античност и средновековието (IV–XIV в.). История, археология, култура, изкуство. Варна – Велико Търново, 2007

Atanasov, G. (2008). Bishop Nikolay and the formation of the Dorostol (Druster) diocese in 870. (Оригинално заглавие: Г. Атанасов. Епископ Николай и формирането на Доростолска (Дръстърска) епархия през 870 г. – В: Християнската култура в средновековна България. Материали от Национална историческа конференция 1100-години от смъртта на Св. Княз Борис-Михаил (около 835–907). Велико Търново, 2008, 104–120

Atanasov, G. (2017). From the bishopric to an independent Bulgarian patriarchate in Druster. The history of the patriarchal complex. (Оригинално заглавие: Г. Атанасов. От епископия към самостоятелна българска патриаршия в Дръстър. Историята на патриаршеския комплекс. София, 2017

Е. Е. Голубинский Краткий очерк история православных церквей. Болгарской, сербской, румынской или молдаво-влашской. Москва, 1871,

Iv. Dujcev. Patriarcato bulgaro del secolo X. – Medioevo bizantino – slavo. Roma, 1971

Mutafchiev, P. (1973) The Fates of Medieval Drusterл (*Оригинално заглавие: П. Мутафчиев. Съдбините на средновековния Дръстър. – В: Избрани произведения, II. С., 1973*

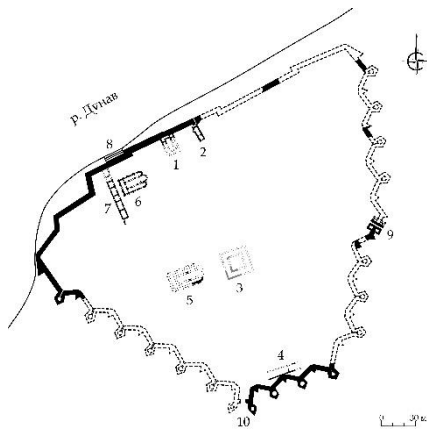
N. Oikonomidés. Les listes de présence des IXe et Xe siècles. Paris, 1972

Snegarov, Iv. (1995) History of the Ohrid Archdiocese (*Оригинално заглавие: Ив. Снегаров История на Охридската архиепископия, I. С., 1995, с. 8 – 9;*

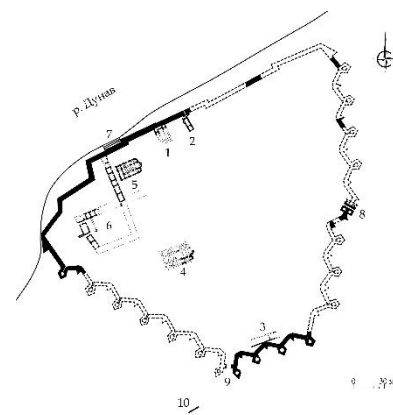
Zlatarsky, V. (1995). Bulgarian archbishops-patriarchs during the First Kingdom until the fall of its eastern half. (*Оригинално заглавие: В. Златарски. Български архиепископи-патриарси през Първото църство до падането на източната му половина. ИБИД, 6, 1924,*

I. Ταρανίδης. (1976) ‘Η διαμόρφωσις του αυτοκεφάλου της Βουλγαρικής εκκλησίας (864-1235). Θεσσαλονίκη.

ПРИЛОЖЕНИЯ

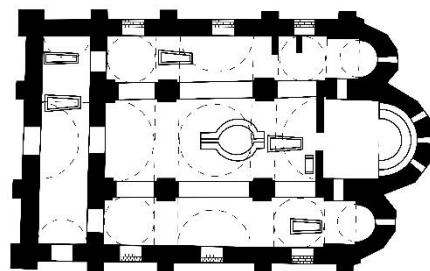
Обр. 1. Цитаделата на Дръстър /Мундрага/ през 2/2 на IX в. и епископския комплекс. 1. Дворецът на Омуртаг /Преславният дом на Дунав/, ползван до края на X в. 2. Владетелската баня. 3. Разрушеното след покръстването езическо капище. 4. Казармите. 5. Катедралната епископска базилика. 6. Дворцовата епископска базилика. 7. Епископската резиденция. 8. Пристанището. 9. Източната /Плисковски тип/ порта. 10. Централната южна порта.

Обр. 2. Цитаделата на Дръстър /Мундрага/ през 1/2 на X в. и патриаршеският комплекс. 1. Дворецът на Омуртаг /Преславният дом на Дунав/, ползван до края на X в. 2. Владетелската баня. 3. Казармите 4. Катедралната патриаршеска кръстокуполна църква. 5. Дворцовата кръстокуполна църква. 6. Патриаршеският дворец. 7. Пристанището. 8. Източната /Плисковски тип/ порта. 9. Централната южна порта. 10. Църква /?/ от X в. до централната порта.

Обр. 3. Патриаршеският комплекс – снимка с дрон.

Обр. 4. Епископската катедрална базилика от 2/2 на IX в. /в светли тонове/ и патриаршеската кръстокуполна катедрална църква от X в. над нея /в черен цвят/ в центъра на цитаделата на Дръстър /Мундрага/.

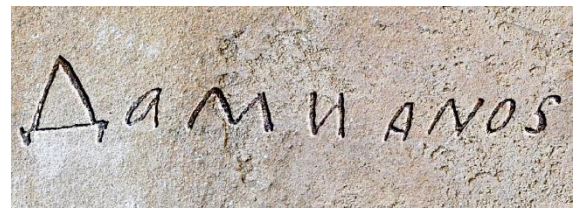
Обр. 5. Дворцовата кръстокуполна църква до Дунавския бряг от X в.

Обр. 6. Триизмерна възстановка на епископската катедрална базилика от 2/2 на IX в.

Обр. 7. Триизмерна възстановка на патриаршеската кръстокуполна катедрална църква от X в.

Обр. 8. Надпис с името ДАМНАНОС /патриарх Дамян ?/ в катедралната църква Св. София в Сердика/София.